

DENKBEELDEN OVER DE VERDEDIGING VAN HET WESTELIJKE
GEDEELTE DER PROVINCIE NOORD-BRABANT,
WILLEMSTAD-GEERTRUIDENBERG.

(Vervolg van N°. 4, Bladz. 219.)

2. *Het gedeelte der stelling ten westen van het Zeven-
bergsche kanaal.*

Het moet ons streven zijn het fort de Ruiters en de vesting Willemstad zooveel mogelijk voor een aanval van de landzijde te vrijwaren, opdat de waarde dier sterkten voor de kustverdediging des te grooter worde. Het beste middel, om ze aan de landzijde zoo weinig mogelijk aanvalbaar te maken, bestaat in het verminderen van het aantal accessen tot die punten; 't geen wij het gemakkelijkst zullen verkrijgen door de polderlanden te inunderen, die deze sterkten omringen. Buitendien moeten ook de Stadsdijk en de Oude Heijningsche dijk beter verdedigd worden, dan thans door het fort de Hel kan geschieden. Twee stormvrije werken worden hiertoe vereischt (1): één op den Ruigenhilschen stadsdijk, tusschen den tol en den mijlpaal N°. 4, of daaromtrent; het andere op den Ouden Heijningschen dijk, bij het vereenigingspunt met den Westdijk van den Elisabethspolder.

Evenzoo moet de vijand niet tot den zuidelijken dijk van het Hollandsch Diep kunnen doordringen.

Inundatiën. Hiertoe wordt gevorderd het onderwaterzetten van den *Sabina Henrika polder*, van den *Beaumontspolder*, van den *Ruigenhil-*

(1) De noodzakelijkheid dezer werken is ten duidelijkste aangetoond in de meergenoemde brochure van *L'homme blanc*, 3de deel. De schrijver wil echter het werk op den Ouden Heijningschen dijk daár leggen, waar het fort Oranje vroeger gelegen heeft: d. i. in den z.-w.hoek des polders. Wij meenen dat het beter geplaatst is 300 el meer oostwaarts, waardoor het dan den westdijk van den Elisabethspolder ook goed kan verdedigen.

schen polder, van de vier gecombineerde polders onder de Klundert (de Grootte polder, de Nieuwe Fijnaart en de polders Zandberg en Nieuwen dijk) en van den polder het landeke van Hoogstraten.

De Sabina Henrikapolder suert door eene sluis, wijd 2,54 el, op de Dintel, beneden de aldaar zijnde brug. Het openen der sluizen aan den mond van de Dintel en van deze suatiesluis gedurende het vloedtij, verschafft ons dus tweemaal in elk etmaal de gelegenheid water in dezen polder te laten. Zijn zomerpeil is 0.07 el $\div$ A.P. en de middelbare hoogte van den vloed aan den mond van de Dintel is 1.19 el $+$ A.P. Dat de uitwateringssluis van den Sabina Henrikapolder aan den zuidkant des polders ligt, vermindert natuurlijk de zekerheid, dat de in dien polder gestelde inundatie niet afgetapt kan worden door een tot de Dintel te dier plaatse doorgedrongen vijand. Door echter de landwegen, die dezen polder doorsnijden, vóór het stellen der inundatie hier en daar te vernielen, zal, al wordt de inundatie ook afgetapt, het lage terrein in dien polder vooreerst wel voor troepenbewegingen ongeschikt zijn. Wij zullen hierna vermelden wat wij voorstellen met de Dintelsluizen te doen, om ons voor aftapping der inundatie te vrijwaren; maar mogt men in die maatregelen, met het oog op *dezen* polder, geen vertrouwen stellen, dan zou men moeten besluiten eene militaire inundatiesluis in den noordelijken dijk van dezen polder te maken. Men zou alsdan de vloed uit de Oude Heining-sche haven door een in de buitengronden bij dezen dijk te graven kanaal en verder door deze sluis in den polder kunnen laten.

Wij vinden hieronder vermeld hoe de inundatiën in de andere polders gesteld worden (1); terwijl zulks onmiddellijk bij een hier te wachten

(1) *Beaumontspolder*. Zijn zomerpeil is 0.50 el $\div$ A.P., terwijl hij op de Oude Heining-sche haven (haven van de Hel) en zoo op het Volkerak uitwatert. De in deze haven oplopende vloed stelt ons dus ook in staat dezen polder te inunderen.

Ruigenhilsche polder. Zijn zomerpeil is 1.02 el $\div$ A.P.; terwijl zijne uitwateringssluizen de Boven-sluis en de Nieuwe sluis (Beneden-sluis) beiden in den Oostdijk (zuid. dijk van het Hollandsch Diep) zijn gelegen. De eerste — wijd 3.51 el, hoog 1.77 el — beneden de batterij bij het fort bij de Bovensluis; de tweede — wijd 4.35 el, hoog 1.88 el — op ongeveer 1250 el van de vesting. Buitendien is er nog eene inundatie-duikersluis gelegen in den Cingelweg, waar die aan den Oostdijk aansluit en waardoor het in de hoofdgracht gelaten vloedwater ook op den polder kan gebragt worden. Er is dus ruimschoots gelegenheid om dezen polder onder water te zetten. De legerplaats is door een tot 1.00 $+$ A.P. opgehoogden grindweg van het overige gedeelte van den polder gescheiden; terwijl deze weg tevens door de opgehoogde begrinde binneberm van den Westdijk met het fort de Hel verbonden is. Evenzoo is het fort bij de Bovensluis door een tot het genoemde peil opgehoogden grindweg met den Oostdijk verbonden.

De vier gecombineerde polders onder de Klundert. Hieronder verstaat men den Grooten polder, den polder Nieuwe Fijnaart, alsmede de polders Zandberg en Nieuwen dijk. Zij zijn in ééne bedijking begrepen en wateren uit op het Hollandsch Diep door eene in den Buitendijk bij de Noord-schans gelegen sluis — wijd 4.40 el, hoog 2.51 el — en op een buitenboezem door eene sluis,

aanval moet geschieden en reeds te voren alles hiertoe in gereedheid moet zijn gebragt. De korte tijd alsdan tot het stellen der inundatiën vereischt, schenkt die onderwaterzettingen hare groote waarde; terwijl wij in onderstaande noot hebben aangetoond, dat men voor geene aftapping bevreesd behoeft te zijn, zoolang men meester is van den zuidelijken dijk van het Hollandsch Diep en zoolang de accessen tot dien dijk goed verdedigd worden (1).

wijd 1.30 el, gelegen in den noordoostelijken hoek van den polder Nieuwen dijk, waaruit men weër het water op het Zevenbergsche kanaal buiten het sas loost door eene steenen sluis, wijd 1.80 el. De sluis bij de Noordschans dient meer bepaald tot uitwatering van de twee eerstgenoemde polders; maar daar de watergangen dezer vier polders in gemeenschap zijn, kunnen beide sluizen — te zamen wijd ongeveer zes el — dienen, om tweemaal in elk etmaal het vloedwater op deze polders te brengen. Het zomerpeil van den polder Nieuwe Fijnaart is $1.10 \div$ A.P. en dat van de overige $1.40 \div$ A.P.; terwijl men dit verschil door zoogenaamde *wachters* in de watergangen dier polders onderhoudt. Ten allen tijde zullen dus deze polders gemakkelijk te inunderen zijn.

Het landeke van Hoogstraten. Zijn zomerpeil is $1.40 \div$ A.P.; terwijl hij door een steenen sluis, wijd 0.72 el, gelegen in zijn noordelijken dijk op den polder Nieuwendijk uitwatert. Men kan hem dus gelijktijdig met dezen polder inunderen

(1) Een vijand kan dan die inundatiën slechts aftappen door de dijken door te steken, welke haar ten zuiden begrenzen, waardoor hij welligt het water op de aldaar gelegen polders zou kunnen brengen en van daar misschien op de Dintel. Volgens het Stat. Tabl. is uit waarnemingen (1827—1842) gebleken, dat het gem. laagwater bij de sluizen aan den Dintelmund gedurende de zes zomermaanden is $1.01 \div$ A.P. — Wanneer op den Stadschen dijk en Ouden Heijninghschen dijk de twee vereischte versterkingen zijn aangelegd, dan is het een vijand onmogelijk de in den Beaumontspolder gestelde inundatie af te tappen. De mogelijkheid eener aftapping der in den Sabina-Henrikapolder gestelde inundatie is hiervoren reeds besproken.

De inundatie, in den Ruigenhilschen polder gesteld, zou welligt door den vijand afgetapt kunnen worden op den Ouden Heijningepolder (zomerpeil $0.65 \div$ A.P.), of op den Ouden Fijnaartpolder (zomerpeil $\div 0.50$). Maar de eerstgenoemde polder sueert door een sluis, wijd 1.39 el, gelegen in den Ouden Heijninghschen dijk bij het fort de Hel, op de reeds genoemde Oude Heijninghsche haven. Zijne lage ligging en de voor de verdediging zoo goed gelegen suatiesluis verschaffen ons derhalve eene gunstige gelegenheid om dezen polder ten allen tijde onder water te kunnen zetten. Juist daarom vinden wij, dat deze polder *niet* onmiddellijk geïnundeerd moet worden; maar daar wij zulks kunnen doen, is het den vijand onmogelijk van dezen polder gebruik te maken bij zijnen geregelden aanval op de aan te leggen forten op de Stadsche en Oude Heijninghsche dijken. Door dat die polder niet geïnundeerd is zijn wij dan ook in staat van uit de legerplaats bij Willemstad langs het fort de Hel tusschen de inundatiën door — in de Sabina-Henrika en Beaumontpolders aan de eene zijde en in den Ruigenhilschen polder aan de andere zijde gesteld — tegen vijandelijke afdeelingen te ageren, die zich hier vóór de inundatiën zouden ophouden. Van eene aftapping der in den Ruigenhilschen polder gestelde inundatie op den Ouden Heijningepolder door doorgraving van den Stadsdijk, kan dus geen spraak zijn.

Evenmin behoeven wij bevreesd te zijn, ten gevolge eener doorgraving van den Fijnaartschen droogen dijk, voor eene aftapping op den Ouden Fijnaartpolder, waarvan het zomerpeil ruim 50 duim hooger is dan dat van den Ruigenhilschen polder. Het water wordt uit den polder de Oude Fijnaart door eene heul in den oostelijken dijk naar een watermolen en daardoor op de Keen gebragt, welke tegenwoordig niet veel meer dan eene breede sloot is en tot boezem dient voor dezen polder. Door eene zes el wijde sluis, het Sas genaamd, heeft de Keen gemeenschap met de Dintel. Wanneer men dus in oorlogstijd, na de sluisdeuren er uitgenomen te hebben, de sasluis dicht maakte; over ruim honderd ellen lengte de Keen aldaar dicht wierp met grond van de nabijzijnde dijken; de genoemde heul in den oostelijken dijk van dezen polder insgelijks met grond aanvalde en de watermolen tot opmalen ongeschikt maakte; dan was eene aftapping van

Accessen. Onder de accessen tot den zuidelijken dijk van het Hollandsch Diep komt in de eerste plaats in aanmerking de Tonnekreekdijk, omdat die dijk den vijand in staat stelt de suatiesluizen der vier gecomb. polders te bereiken. Die breede dijk moet krachtig verdedigd kunnen worden, en om den toegang tot dien dijk een vijand zoo moeilijk mogelijk te maken, zou het onderwaterzetten van den polder *de Oude Fijnaart* zeer dienstig zijn. Uit het aangehaalde in de voorgaande noot blijkt genoegzaam, dat eene in dien polder gestelde inundatie niet zoo onmiddellijk aan aftapping blootgesteld is; terwijl hij minstens, door het gedurig binnenlaten van water uit de inundatie der vier gecomb. polders, voor troepenbewegingen ongeschikt te maken is (1). In dat geval zijn de westelijke en noordelijke dijken van den Ouden Fijnaartpolder de eenige toegangen voor een vij-

---

water uit den Ouden Fijnaartpolder aan zijne oostzijde onmogelijk. De landen toch om de Keen, gelegen in den polder *de Keensche gorzen ten zuiden van de Klundert*, hebben tot zomerpeil het Amsterdamsche peil en liggen dus zeker hooger dan 0.30 el + A.P. Nu is zeker voor eene inundatie in den Ruigenhilschen polder een peil van 0.20 à 0.30 el + A.P. reeds ruim voldoende. Aftapping is dus hier onmogelijk. Voor het doorgraven van den zuidelijken dijk van den Ouden Fijnaartpolder, om daardoor het uit den Ruigenhilschen polder binnengelaten water te brengen op den Henriettepolder (zomerpeil 0.14 el ÷ A.P.), of Appelaarpolder (zomerpeil 0.30 el ÷ A.P.), of Jufvrouwenpolder (zomerpeil 0.44 el ÷ A.P.) behoeft men evenmin bezorgd te zijn. Die landen liggen hooger dan A.P. Met het oog op de hoeveelheid water, die wij door de suatiesluizen van den Ruigenhilschen polder tweemaal in elk etmaal kunnen binnenlaten, en hetgeen hierna omtrent de Dintelsluizen zal opgegeven worden, kunnen wij gerust zeggen, dat eene aftapping der inundatie van eenige beteekenis ook hier niet kan plaats hebben.

Let men op de zomerpeilen der vier gecombineerde polders onder de Klundert en neemt men in aanmerking, dat de in die polders zijnde grindwegen van Klundert naar Roode Vaart en naar de Noordschans gelegen zijn, de eerste bij Klundert ongeveer ter hoogte van A.P. en bij de aansluiting met den Buitendijk op ruim 0.60 el ÷ A.P., de tweede weg ten oosten der Aalskreek op 0.35 el + A.P., maar ten westen van die kreek gemiddeld op 0.30 el ÷ A.P.; dan volgt daaruit, dat eene inundatie, tot A.P. gesteld, nog voldoende te noemen is. Dewijl echter voor het inundatiepeil van den Ruigenhilschen polder, zooals gezegd is, 0.20 à 0.30 el + A.P. is aangenomen, zou het welligt wenschelijk zijn de onderwaterzetting in de vier gecomb. polders tot een hooger peil te stellen, om eene gedeeltelijke aftapping der eerstgenoemde inundatie door doorgraving van den Tonnekreekdijk te voorkomen.

Nemen wij nu in aanmerking, dat het vloedwater door de twee suatiesluizen der vier gecomb. polders steeds binnengelaten kan worden, dan zien wij uit het voorgaande, dat aftapping der in deze polders gestelde inundatie onmogelijk is door het doorgraven der dijken ten westen van de Klundert.

Ten oosten van de Klundert worden de inundatiën in de vier gecombineerde polders en in het Landeke van Hoogstraten begrensd door den polder *de Keensche gorzen ten oosten van de Klundert* (zomerpeil 0.10 el ÷ A.P.) en den *Losecaatspolder* (zomerpeil 0.10 el ÷ A.P.). Beide polders wateren uit op het Zevenbergsche kanaal; doch bij de Klundert is de Keen in gemeenschap gebragt met de Aalskreek. De hooge ligging dezer polderlanden (minstens 0.20 el + A.P.) maakt dat wij dus ook hier geene aftapping te wachten hebben.

(1) Men zou moeten onderzoeken of eene coupure vereischt werd in den Noorddijk van den Ouden Fijnaartpolder, of wel het maken van eenen duiker in dien dijk, om uit de gecomb. polders dezen te kunnen inunderen. In dezen dijk vindt men bij het gehucht Zwingelspaan eene doorsnijding, ten dienste van eene vroegere militaire inundatie gegraven. — In allen gevalle meenen wij dat deze inundatie gelijktijdig met die in de vier gecomb. polders moet gesteld worden.

and tot den Tonnekreekdijk ; terwijl de ongeveer 1250 el en 1500 el lange rechte gedeelten dezer dijken bij hunne verbinding met den Tonnekreekdijk de verdediging er van gemakkelijk maken, door in oorlogstijd op te werpen batterijen. De krachtigste verdediging van den 2000 el langen Tonnekreekdijk moet echter plaats hebben bij zijne aansluiting met den zuidelijken dijk van het Hollandsch Diep. Dat het fort bij de Bovensluis daarin allergebrekigst voorziet, is reeds genoegzaam bekend.

Hoe wij het door den oostelijken dijk van den polder Nieuwen dijk gevormde acces willen verdedigen, zal hierna vermeld worden, wanneer wij het ten oosten van het Zevenbergsche kanaal gelegen gedeelte der stelling behandelen. Wij zullen dan ook zien, waarom voorgesteld is nog ten westen van het genoemde kanaal te inunderen *den Kleinen Noordpolder, den Slikpolder, den Lokkerspolder, de Ketel en de Platen*, allen in ééne bedijking begrepen; alsmede de wijze van verdediging der ten zuiden dezer polders gelegen *vier gecombineerde polders (1)*, van *den polder de Keensche gorzen ten o. van de Klundert* en van *den Losecaatspolder*. Daarbij mogen dan ook niet over het hoofd gezien worden de gorzen en leidijken van het ongeveer twintig el breede Zevenbergsche kanaal. Deze gorzen zijn te hoog gelegen, om overal tot aan de leidijken door het binnengelaten vloedwater geïnundeerd te worden, en zullen dus met die dijken een toegang tot den zuidelijken dijk van het Hollandsch Diep opleveren.

5. *Het gedeelte der stelling ten oosten van het Zevenbergsche kanaal.*

Wanneer wij de suatie nagaan der polderlanden gelegen ten noorden van de Mark tusschen het Lamgatsveer en Ter Heijden, ten oosten van het Zevenbergsche kanaal en ten westen van den Amaliapolder en den Binnenpolder van Ter Heijden; dan vinden wij, dat, met uitzondering van een paar kleine polders onmiddellijk aan de Mark gelegen en daarop uitwaterende, de overige landen op het Zevenbergsche kanaal, of op het Hollandsch Diep en den Amer uitwateren, en wel de meeste op de twee laatstgenoemde rivieren. Let men nu op de betrekkelijke hoogte dier landen, dan komt men tot het besluit, dat ook hier de tweemaal in elk etmaal terugkeerende vloed ons in staat stelt die landen, *voor zoo verre zulks noodig is*, te inunderen. Het is dus slechts de vraag *welke* dezer polders men onder water moet zetten.

(1) Zijnde de *Oude Noord-, Toren-, Oost- en West-Meren-*polders, alle in ééne bedijking begrepen.

De vereischten voor dit gedeelte der stelling zijn :

- 1°. dat de inundatiën moeten sluiten aan den geïnundeerden Amaliapolder ;
- 2°. dat hier gelegenheid moet zijn tot de legering der troepen voor eene krachtige verdediging dezer stelling vereischt ;
- 3°. dat deze troepen , in verband met die in de legerplaats te Willemstad aanwezig , deze stelling krachtig moeten kunnen verdedigen.

Deze drie vereischten — en hierbij in aanmerking nemende dit terrein — bragten ons tot het besluit , dat men ten oosten van het Zevenbergsche kanaal , ten behoeve van dit gedeelte der stelling , onder water moet zetten : *den Grooten Zonzeelschen polder* met den polder *Oudland* , alsmede *den Nassaupolder* , *den Bruinings-* en *Pelgrimspolder* en *den Koekkoekpolder*.

Vóór wij deze inundatiën enz. nader bespreken , zullen wij , tot het verkrijgen van een beter overzicht van het geheele terrein ten oosten van het Zevenbergsche kanaal , in onderstaande Tafel de daar aanwezige polders en tevens — zooveel dat vereischt wordt — de wijze van uitwatering van elken polder en zijn zomerpeil vermelden.

Tafel III.

Volgnummer.	Namen der Polders.	Zomerpeil , uitge- drukt in ellen be- neden A.P.	Waarop uitwaterende	Aanmerkingen.
1	Huige of Johanna Catharina polder.....	0.25	Het Zevenbergsche kanaal.	Door een steenen sluis , wijd 0.62 el , beneden het sas aan het Langatsveer.
2	Hazeldonk.....	0.30	Idem.	In den Ouden Polder van Zevenbergen en daaruit op het kanaal.
3	Kraauwulgors.....	0.25	De Mark.	Buitendien zijn er nog drie kleine poldertjes , het Nieuwe Veerpoldertje , het buitenpoldertje Hazeldonk en een tusschen deze twee ingelegene buitenpoldertje , welke onmiddellijk op de Mark uitwateren.
4	Oude Polder van Zevenbergen.....	0.70 1.00	Het Zevenbergsche kanaal.	Het noord. gedeelte heeft 0.70 tot zomerpeil , het zuid. gedeelte 1.00. Het eerste gedeelte sueert door een sluis , wijd 1.73 el , ten noorden van Zevenbergen , het tweede gedeelte door een sluis , wijd 1.82 el , ten zuiden van die stad. In beide gedeelten wordt het water opgemaal.
5	Pelgrims en Bruiningspolder.....	0.80	Idem.	Door een boezemsluis , wijd 1.60 el , in den oostdijk van het kanaal. Het water wordt opgemaal.
6	Geldersche polder.....	0.80	Idem.	Door een steenen heul , wijd 1.17 el , vloeit het water in polder N°. 5.
7	Groote Schenkeldijksche polder.....	0.80	Idem.	Door een steenen heul , wijd 1.00 el , vloeit het water in polder N°. 5.
8	Koekkoekpolder.....	0.80	Idem.	Door een steenen sluis , wijd 1.22 el , vloeit het water in polder N°. 5. Deze polder heeft nog eene suatiesluis in den oost. kanaaldijk , wijd 1.13 el , die echter zelden gebruikt wordt.
9	Nassaupolder.....	1.05	Idem.	Door een steenen sluis , wijd 1.53 el , op den boezem van den watermolen en door middel van dien molen op het kanaal.
10	Arenbergsche polder...	1.05	Idem.	Door een steenen heul , wijd 1.65 el , vloeit het water in polder N°. 9.

Volgnommer.	Namen der polders.	Zomerpeil, uitge- drukt in ellen be- nedden A.P.	Waarop uitwaterende.	Aanmerkingen.
11	Blokpolder.....	1.05	Het Zevenberg- sche kanaal.	Door een steenen sluis, wijd 0.90 el, vloeit het water in polder N ^o . 9.
12	Het Hoogland en Jon- kershoef.....	0.90	Het Hollandsch Diep en den Amer.	Door een steenen sluis, aan de oostzijde van den polder, wijd 0.83 el, vloeit het water in de Meersche- of 's Heerenhuisvliet, die het door de sluis aan 's Heerenhuis, wijd 2.58 el, hoog 1.91 el, voorzien van een paar puntdeuren, op den Amer brengt. Het meeste water vloeit echter onmiddellijk in de Korte- en Langewegsche Vliet, die het door eene sluis aan het bovineinde der haven van den Moerdijk, wijd 2.51 el, hoog 1.91 el, voorzien van een paar puntdeuren, op het Hollandsch Diep brengt.
13	Bredasche polder.....	0.90	Het Hollandsch Diep.	Door een steenen sluis, wijd 1.04 el, vloeit het water in polder N ^o . 12 en daaruit in de Korte- en Langewegsche Vliet.
14	Elderenland of Lande- voor dagen.....	0.90	Idem.	Door een steenen sluis, wijd 1.29 el, vloeit het water in polder N ^o . 12 en daaruit in de Korte- en Langewegsche Vliet.
15	Oude Moerdijk of Stre- penland.....	0.90	Idem.	Zonder sluizen of duikers vloeit het water onmid- dellijk in de Korte- en Langewegsche Vliet.
16	Korte Blokken of St. Sebastaansland.....	0.90	Idem.	Door een houten wachter, voorzien van een drijf- deur, wijd 1.19 el, vloeit het water in de Korte- en Langewegsche Vliet.
17	Nieuwe Moerdijk.....	0.90	Idem.	Door een steenen sluis, wijd 1.45 el, vloeit het water in de Korte- en Langewegsche Vliet.
18	Ketelpolder.....	0.90	Idem.	Door een in den straatweg gelegen steenen sluis, wijd 1.13 el, vloeit het water in de Korte- en Langewegsche Vliet.
19	Mr. Klaasland.....	0.90	Idem.	Door een steenen sluis, wijd 0.94 el, vloeit het water in de Korte- en Langewegsche Vliet.
20	Lokkersgors.....	0.90	Idem.	Het water vloeit onmiddellijk in de Korte- en Langewegsche Vliet.
21	Klaverpolder.....	1.00	Idem.	Door een steenen sluis, wijd 1.41 el, hoog 1.02 el, gelegen in de n.w. bogt van den Buitenzee- dijk, even boven Moerdijk.
22	Oostgors.....	0.80	Den Amer.	Door twee sluizen en een duiker op de 's Heeren- huisvliet (zie N ^o . 12.)
23	Schuddebeurs en Ve- getas.....	1.00	Idem.	Door een steenen sluis, voorzien van een paar puntdeuren, wijd 1.37 el, gelegen in den buiten- dijk op den boezem van den watermolen. Schudde- beurs heeft twee sluizen, om zijn water op den boezem te brengen. Vegetas ééne sluis. Bij den n.o. hoek van dezen polder bevindt zich het buitenpolderdje Prinses Louisa.
24	Bercum.....	0.85	Idem.	Door een houten sluis, wijd 0.60 el, aan de noordzijde des polders, vloeit het water in polder N ^o . 23.
25	Nieuwland.....	0.90	Idem.	Door een steenen sluis, wijd 2.20 el, vloeit het water in polder N ^o . 23. Er is nog een steenen sluis, wijd 1.88 el, aan het benedeneinde van het dorp de Lage Zwaluwe, die thans dient om versch water in den polder te laten.
26	Oudland.....	0.75	Idem.	Door een steenen sluis, wijd 1.50 el, in den Groenen dijk nabij de Blaauwe sluis gelegen, vloeit het water in polder N ^o . 25. Er is nog een sluis, wijd 1.70 el, aan het Plantsoen onder den Groenen dijk gelegen; waardoor deze polder vroeger in Nieuwland uitwaterde en die thans dient, om door de berm-sloot versch water aan de aldaar gelegen woningen te verschaffen.
27	Kwistgeld.....	0.40	Idem.	Door een steenen sluis, wijd 1.30 el, op den Amer.

Volgnommer.	Namen der Polders.	Zomerpeil, uitge- drukt in ellen be- neden A.P.	Waarop uitwaterende.	Aanmerkingen.
28	Nieuw Zwaluwsche pol- der.....	0.30	Den Amer.	Door een steenen sluis, wijd 1.88 el, hoog 1.65 el, in den Buitendijk op den molenboezem. In den z.o. hoek van dezen polder, achter de Hooge Zwaluwe, ligt een steenen sluis, wijd 0.60 el, om versch water uit de haven van de Hooge Zwaluwe in te laten. Door dezen polder stroomt de Gaetsche wetering (de uitwatering van den hierna vermelden Zonzeelschen polder), waarop het ten w. van deze wetering gelegen gedeelte van polder N ^o . 28 uitwatert. Deze wetering is van kaden voorzien en leidt het water naar de haven van de Lage Zwaluwe.
29	Groote Zonzeelsche pol- der.....	0.40 0.72	Idem.	<p>Door een steenen sluis, wijd 2.32 el, voorzien van een paar puntdeuren aan het bovineinde der haven van de Hooge Zwaluwe.</p> <p>Door de Gaetsche wetering naar eene sluis aan het bovineinde der haven van de Lage Zwaluwe, wijd 2.20, el en voorzien van een paar puntdeuren.</p> <p>Verder door de Blaauwe Sluis, die door een tusschenstijl in twee openingen — elk breed 2.62 el — verdeeld is, in de 's Heerenhuisvliet (zie polder N°. 12).</p> <p>In den Markdijk, aan de zuidzijde van dezen polder zijn twee sluisjes, wijd 0.37 el en 0.70 el, die tot het inlaten van versch water aldaar dienen.</p> <p>NB. In de deze polders doorsnijdende aarden banen der spoorwegen, zijn de vereischte heulen, om de uitwatering dezer polders haren vrijen loop te laten. Daar waar zij bestaande dijken doorsnijden, zijn die coupures door profielmuren gesteund.</p> <p>De bijzonderheden omtrent deze polders zijn overgenomen uit het Statistiek Tableau.</p>

Wanneer men nu de dit terreingedeelte, in zoovele verschillende rigtingen, doorsnijdende dijken nagaat, ziet men dat de Blommendaalsche zeedijk, met zijne verlengden, door den zuidelijken dijk van den Bruiningspolder en de dijken van den Koekkoekpolder, aan het Zevenbergsche kanaal sluit, en door den zoogenaamden Groenen dijk aan den polder de Nieuwe Zwaluwe. Evenwijdig aan dien Blommendaalschen zeedijk en op 750 à 1150 el daarvan verwijderd, ligt de Geldersche dijk met zijne verlengden. De Blommendaalsche dijk met zijne verlengden, alsmede de zuidelijke dijk van den Bruiningspolder en de dijken van den Koekkoekpolder zijn breede dijken; terwijl het bovenvlak van den Blommendaalschen dijk drie el en meer boven het maaiveld van Zonzeel ligt. De Groenedijk daarentegen is slechts een, weinig boven het maaiveld van Oudland gelegen, kunstweg. De eenige dijk, die aan de zuidzijde op den Blommendaalschen zeedijk uitloopt, is de oostelijke

dijk van den polder van Zevenbergen, die dezen polder van Zonzeel scheidt en een gedeelte van den straatweg Breda—Moerdijk uitmaakt.

Om de volgende redenen kwamen wij dan ook tot het besluit, dat het de Blommendaalsche dijk, de zuidelijke dijk van den Bruiningspolder en dijken van den Koekkoekpolder zijn, die hier ten westen van het Zevenbergsche kanaal het terrein moesten bepalen, dat wij dienden te verdedigen.

1°. Omdat die dijken eene terreinafscheiding vormen, welke ten gevolge van het vóórgelegen terrein gemakkelijk te verdedigen is.

2°. Omdat die dijken terrein genoeg achter zich hebben, dat geschikt te maken is voor het legeren van de hier vereischte troepen. Het is doorsneden door de aardenbanen van twee spoorwegen en door twee straatwegen.

Wij moeten derhalve den vijand beletten tot die dijken door te dringen, en dit zal gedeeltelijk verkregen worden door het inunderen van Zonzeel en Oudland, welke inundatie slechts door het acces bij Hooge Zwaluwe van den geïnundeerden Amaliapolder gescheiden is.

De inundatiën in den *Nassaupolder*, den *Bruinings-* en *Pelgrimspolder* en in den *Koekkoekpolder* dienen slechts om een beter verband te krijgen tusschen de stellingen ten westen en oosten van het Zevenbergsche kanaal. De noodzakelijkheid om deze drie polders te inunderen, hangt af van het meer of mindere weêrstandsvermogen, dat men aan de hier voor-gestelde verschansingen wil geven. Wij zullen in allen gevalle de mogelijkheid dier inundatiën aantoonen.

Inundatiën. Zonzeelsche polder en Oudland. Zoo lang wij in het bezit zijn van de Blaauwe Sluis, van de twee vermelde sluizen in den Groenen dijk (Tafel III, N°. 26), van de uitwateringssluis in de Gaetsche wetering en van de suatiesluis bij de Hooge Zwaluwe, zijn wij in staat de, door geen dijken of kaden gescheiden, polders Oudland en Zonzeel te inunderen. Zijn die onderwaterzettingen gesteld, dan zijn voor een vijand de eenige toegangen tot die sluizen: de straatweg naar den Zevenbergschen hoek — met de nabijgelegen aardebaan van den spoorweg — en de westelijke dijk van den Amaliapolder en de Horenhilsche dijk, beiden bestraat. Zoo lang wij dus meester zijn van die accessen, hebben wij tweemaal in elk etmaal gelegenheid vloedwater uit den Amer op die polders te brengen. Van de genoemde sluizen wilden wij echter de twee, die in den Groenen dijk gelegen zijn, niet gebruiken, omdat dan ook (Tafel III, N°. 25) Nieuwland geïnundeerd zou worden, wat niet vereischt wordt. Juist om dien polder niet onder water te zetten, moet de Groene dijk aan de zuidzijde van eene kade voorzien, of opgehoogd worden; terwijl zulks

buitendien vereischt wordt, om — zooals wij hierna zullen zien — de voor ons hoogst belangrijke gemeenschap te kunnen onderhouden tusschen de Blommendaalsche en Horenhilsche dijken.

Wij hebben die twee sluizen in den Groenen dijk dan ook niet noodig tot het stellen dier inundatiën. Daar toch het zomerpeil van de hoogste landen van Zonzeel 0.40 el $\div$ A. P., van de laagste landen in dien polder 0.72 el $\div$ A. P. en het zomerpeil van Oudland 0.75 el $\div$ A. P. is, zal een inundatie-peil van 0.60 el $\div$ A. P. reeds voldoende zijn (1); terwijl de vloed bij den Moerdijk gemiddeld eene hoogte van 1.11 el $\div$ A. P. bereikt. Nu kan door de sluis bij 's Heerenhuis, wijd 2.58 el (Tafel III, No. 12), het vloedwater in de 's Heerenhuis-vliet en zoo door de Blaauwe sluis in den Zonzeelschen polder gebragt worden; terwijl eveneens door de 2.20 el wijde sluis aan het bovineind der haven van de Lage Zwaluwe, water in de Gaetsche wetering kan gelaten worden, die het ook in genoemden polder brengt (2). Verder kan nog door de 2.52 el wijde sluis aan het bovineind der haven van de Hooge Zwaluwe — waardoor thans het uit dezen polder opgemalen water in die haven gebragt wordt — het vloedwater ook binnengelaten worden. Deze drie sluizen zijn te zamen nagenoeg zeven el wijd, zoodat wanneer men het vloedwater gelijktijdig door hen inlaat, de inundatie in den Zonzeelschen polder en in Oudland spoedig genoeg gesteld is. De in den Groenen dijk gelegen suatiesluizen van Oudland behoeft men derhalve hiertoe niet te gebruiken.

Wanneer men nu in aanmerking neemt:

1. dat juist de laagste landen (zomerpeil 0.72 el $\div$ A. P.) in het noorden van den Zonzeelschen polder gelegen zijn;
  2. dat de inundatie in dezen polder slechts dient om den toegang tot den Blommendaalschen dijk te beletten en dus de inundatie in het noordelijke gedeelte des polders slechts voor ons van belang is;
  3. dat de poldersluizen eene groote capaciteit hebben en zeer gunstig gelegen zijn;
  4. dat aftapping alleen op de Mark mogelijk is;
- dan behoeven wij, lettende op hetgeen hierna omtrent de Dintelsluizen

(1) Dan zal van dezen polder geïnundeerd zijn het gedeelte ten N. van den landweg, die in dezen polder het verlengde is van den straatweg — de lange weg — in den polder van Zevenbergen. Ten Z. van dezen weg zal de polder dras staan tot den straatweg naar Ter Heijden, die niet onbruikbaar zal zijn. Ten Z. van dezen straatweg zullen er gedeelten zijn die droog zijn, en gedeelten die dras staan. Ten O. strekt zich de inundatie uit tot tegen de hooge gronden bij Wagenberg.

(2) De kaden van de 's Heerenhuis-vliet en van de Gaetsche wetering zullen welligt hier en daar opgehoogd moeten worden, om niet zonder noodzaak de polders, waardoor zij stroomen, te inunderen. Dit zou natuurlijk in vredetijd moeten geschieden.

zal vermeld worden, voor geene aftapping der inundatie van eenig belang bevreemd te zijn.

Nassaupolder, Bruinings- en Pelgrimspolder, Koekkoepolder. Deze polders wateren allen uit op het Zevenbergsche kanaal en verder bij ebbe door de sluis bij Roode Vaart op het Hollandsch Diep. Zij kunnen dus slechts geïnundeerd worden door hunne suatiesluizen open te zetten en daarna het vloedwater door de sluis bij Roode Vaart in het Zevenbergsche kanaal te laten. Om van dat vloedwater voor deze inundatiën voor het zoo noodig onderwaterzetten der hierna te vermelden vier gecombineerde polders (1), ten westen van het kanaal, het meeste nut te hebben, zou men het, even ten zuiden van de suatiesluizen van den Bruiningspolder en van de genoemde vier gecombineerde polders, in oorlogstijd moeten afdammen. De ten zuiden dezer afdamming gelegen uitwateringssluis van den Koekkoepolder (Tafel III, N°. 8) zou men vooraf moeten digtmaken; terwijl het vloedwater door zijne andere uitwateringsluis uit den geïnundeerden Bruiningspolder kan binnengelaten worden. Aftapping der inundatiën gesteld in den Nassaupolder en in den Bruinings- en Pelgrimspolder, is bepaald onmogelijk. De inundatie in den Koekkoepolder kan door doorgraving van zijnen westelijken dijk *misschien* op het Zevenbergsche kanaal afgetapt worden, maar nemen wij in aanmerking dat het inunderen van dezen polder slechts dient om hem onbruikbaar te maken voor den geregelden aanval op een der hierna te noemen sterkten, dan gelooven wij, dat de mogelijkheid, om ten allen tijde water uit den geïnundeerden Bruiningspolder in dezen polder te brengen, ons in genoegzame mate de zekerheid hiertoe verschafft. De nog al hoog gelegen gorzen in het Zevenbergsche kanaal zullen zelfs die aftapping misschien onmogelijk maken (2).

(1) De oude Noord-Toren — Oost- en West-Merenpolders.

(2) De 2 heulen waardoor het water uit den grooten Schenkeldijkschen en Gelderschen polder in den Pelgrimspolder vloeit (Tafel III, N°. 3 en 6), zouden vóór het inunderen van den laatsten polder gedigt moeten worden. Hetzelfde moet bij den Blokpolder en Arenbergschen polder in acht genomen worden met het oog op het inunderen van den Nassaupolder (Tafel III, N°. 10 en 11). Men zou al ligt de aanmerking kunnen maken, dat door het inunderen van den Pelgrimspolder, de Groot Schenkeldijksche en Geldersche polders, hunne uitwatering missende, spoedig dras zullen staan en dus voor troepenbewegingen onbruikbaar worden; terwijl door het inunderen van den Nassaupolder de Arenbergsche en Blokolders in hetzelfde geval zullen verkeeren. Hieromtrent moeten wij het volgende opmerken. De Groot Schenkeldijksche en Geldersche polders zijn door geene kade van belang gescheiden, zoodat door eene coupure in die kade de watergangen dier polders gemakkelijk in verbinding gebragt kunnen worden. Was er dan in vreedstijd een heul gemaakt in den dijk, die den Gelderschen polder en den Bredaschen polder scheidt, dan kon het overtollige water uit de twee eerstgenoemde polders door de watergangen in den Bredaschen polder afgevoerd worden (zie Tafel III, n°. 3). Wat de Blokpolder aangaat, deze is door geen dijk of kade van den polder de Nieuwe Moerdijk gescheiden; zoodat men de watergangen dier polders gemakkelijk

Uit het voorgaande volgt dus, dat wij ook aan de hier vereischte onderwaterzettingen ten oosten van het Zevenbergsche kanaal, de groote waarde kunnen toekennen, dat men ze *ten allen tijde spoedig kan stellen en men voor geene aftapping bevreesd behoeft te zijn*. Men zou ze gelijktijdig met die ten westen van het Zevenbergsche kanaal moeten stellen.

Vóór wij van de inundatiën afstappen en de voor deze stelling vereischte versterkingen bespreken, moeten wij nog nagaan, waarom men den *polder van Zevenbergen* en de ten westen van het Zevenbergsche kanaal gelegen *vier gecombineerde polders, de Keensche gorzen ten O. van de Klundert en den Losekaatspolder* niet onmiddellijk wil inunderen.

Onze in dit gedeelte der stelling geplaatste troepen moeten, gemeenschappelijk met die welke in de legerplaats te Willemstad aanwezig zijn, Mark en Dintel verdedigen en bij een doorgezette aanval op deze stelling elkaër ondersteunen. Er moet hun dus de gelegenheid gegeven worden, om hier uit onze stelling te deboucheren en om — zooals reeds gezegd is — daartoe genoodzaakt wordende, weër achter de inundatiën terug te trekken.

Dit doel wordt nu bereikt door het niet onmiddellijk inunderen der genoemde polders. In oorlogstijd aldaar aan te leggen wegen kunnen dan, in verband met de bestaande, onze troepen in staat stellen hier vóór de inundatiën te ageren; vooreerst om den overtocht over Mark en Dintel te beletten, daarna om door zeer krachtige uitvallen den geregelden aanval op de vereischte versterkingen zoo niet te beletten, dan toch uiterst bezwaarlijk te maken.

Die geregelde aanval wordt echter letterlijk *onmogelijk, wanneer de vijand ze verrigten moet op een terrein, dat des vereischt door ons geïnundeerd kan worden*. Wij zullen zien in hoeverre die polders ous daartoe in staat stellen, en wat hiertoe nog gevorderd wordt.

Oude polder van Zevenbergen. In gewone omstandigheden watert deze polder, door opmaling, op het Zevenbergsche kanaal uit, door middel van twee sluizen ten zuiden en noorden van Zevenbergen gelegen. De vermelde afdamming van het Zevenbergsche kanaal belet ons dus vloedwater door die sluizen op dezen polder te brengen. Er moet derhalve naar een ander middel omgezien worden, om dezen polder, zoo noodig, onder water te zetten; daar wij het kanaal niet bij zijnen zuidelijken mond kunnen afdammen, zonder weër onze stelling op den linker Markoever over te bren-

---

in verbinding kan brengen. Had men nu ook eene heul gemaakt in den dijk die den Arenbergschen polder en den Blokpolder scheidt, dan kon het overtollige water uit die polders door de watergangen van den polder de Nieuwe Moerdijk afgevoerd worden (zie Tafel III, n°. 17.)

gen en dus weér in de hiervoren vermelde nadeelen te vervallen, terwijl buitendien die afdamming dan veel minder beveiligd zou zijn.

Het zomerpeil van het Noordelijke en hoogste gedeelte van dezen polder is 0.70 el $\div$ A.P., dat van het zuidelijke en laagste gedeelte 1.00 el $\div$ A.P.; terwijl het bovenvlak van de aardebaan van den spoorweg Rozendaal—Moerdijk gelegen is in het noordelijke gedeelte, ongeveer op 0.15 el $\div$ A.P., in het zuidelijke gedeelte op 0.25 el $\div$ A.P., en het omliggende terrein wel lager, maar niet hooger dan die aardebaan is (1). Verder liggen de Voogdeweg en de straatweg naar Zevenbergen bij de opridden tot de aardebaan van den spoorweg Breda—Moerdijk op 0.70 en 0.60 el $\div$ A.P. Hieruit volgt dus dat eene inundatie gesteld tot 0.60 el $\div$ A.P. voldoende zal zijn om alle geregelde aanvalswerken in dezen polder te beletten. Om nu die inundatie te kunnen stellen, zou men in staat moeten zijn, *in oorlogstijd de watergangen van dezen polder met de geïnundeerde Zonzeelsche en Bruiningspolders in verbinding te brengen.*

Om de verbinding met den Zonzeelschen polder te verkrijgen, zou men een duikersluis kunnen maken in den dijk, die deze twee polders scheidt, en wel zoo dicht mogelijk bij zijn aansluitingspunt met den Blommendaalschen dijk, alsmede een duiker van evenveel capaciteit in de aardebaan van den nabijzijnden spoorweg. Deze duiker zou men echter ook in oorlogstijd door eene coupure in de aardebaan kunnen vervangen. Evenzoo zou een duikersluis in den zuidelijken dijk van den Bruiningspolder, zoo dicht mogelijk bij den spoorweg Rozendaal—Moerdijk, de watergangen in den polder van Zevenbergen met den geïnundeerden Bruiningspolder kunnen vereenigen (2).

Neemt men dan in aanmerking, dat de Zonzeelsche polder ruim 2100 bunders en de Zevenbergsche 1525 bunders groot is, dat de inundatie in den Zonzeelschen polder, slechts tot een peil van 0.60 el $\div$ A.P. vereischt, veel hooger kan opgezet worden: dan zal men gerust kunnen zeggen dat, zonder de veiligheid der stelling eenigzins in de waagschaal te stellen, wij steeds eene aanzienlijke hoeveelheid water in den polder van Zevenbergen kunnen binnenlaten, waardoor dan het voortzetten van den geregelden aanval op de aanwezige versterkingen onmogelijk wordt gemaakt. Had

(1) Het terrein aansluitende aan den Markdijk, ten noorden en westen van den polder Hazeldonk, maakt daarop misschien eene uitzondering.

(2) Een nader onderzoek zou moeten uitwijzen, of het niet noodzakelijk is eene breede bermsloot te graven in den Zonzeelschen polder, van af de Blaauwe sluis langs den Blommendaalschen zeedijk, in den polder van Zevenbergen verlengd tot voorbij de aardebaan van den spoorweg Breda—Moerdijk. Zoo ook het graven van eene breede bermsloot in den Bruiningspolder, van af de genoemde duikersluis naar zijne suatiesluis in den Oost-Kanaaldijk.

men dan te voren de bestaande suatiesluizen gedigt, de watermolens en boezemkaden vernield, dan zou aftapping van het in dezen polder gelaten water op het Zevenbergsche kanaal of op de Mark niet zoo gemakkelijk zijn. Met het oog op hetgeen hierna omtrent de Dintelsluizen zal gezegd worden, durven wij volhouden, dat wij altijd in staat zullen zijn op die wijze dit terrein voor den geregelden aanval onbruikbaar te houden.

De vier gecombineerde polders: de Oude Noord-, de Toren-, de Oost- en West-Merenpolders. Deze vier gecombineerde polders, groot ruim 614 bunders, hebben een zomerpeil van 1.05 el ÷ A.P. en wateren uit, door opmaling op het Zevenbergsche kanaal, door middel van eene steenen sluis, wijd 1.90 el. Aan het noordeinde van Zevenbergen is een sluisje, wijd 0.45 el, dienende om des zomers water uit het Zevenbergsche kanaal te kunnen inzetten. Daar de eerstgenoemde — 1.90 el wijde sluis — ten noorden van de vermelde afdamming in het kanaal gelegen is, kan daardoor dus het vloedwater ook op den polder gebragt worden. Wel is waar gelooven wij niet, dat men zoo spoedig den geheelen polder zal kunnen inunderen, maar in aanmerking nemende het zeer doorsneden en zeer lage terrein ten noorden van den straatweg Zevenbergen — Klundert, zal zeker dit terrein op een afstand van ruim 1500 el van het hierna te noemen verdedigingswerk, spoedig voor den geregelden aanval ongeschikt te maken zijn. Ons doel zullen wij dus daardoor kunnen bereiken (1).

De Keensche gorzen ten oosten van de Klundert. Deze polder, groot 172 bunders, met een zomerpeil van 0.10 el ÷ A.P., watert uit op het Zevenbergsche kanaal door eene steenen sluis, wijd 1.16 el. Het in een gewone sloot veranderde voormalige riviertje de Keen, heeft echter bij Klundert door eene sluis, wijd 1.40 el, gemeenschap met de Aalskreek. De hooge ligging dezer landen vereischt een hoog inundatiepeil, en omdat de Gecombineerde polders onder de Klundert zoo laag gelegen zijn, is eene inundatie in dezen polder blootgesteld aan aftapping bij Klundert op de geïnundeerde gecombineerde polders. Wij doen dan ook beter met op die inundatie niet te rekenen, en dezen polder als een acces tot onze stelling te blijven beschouwen. Het is buitendien een betrekkelijk smal acces, dat, zooals wij zullen zien, gemakkelijk te verdedigen is. Blijkt het, dat wij voor eenen korten tijd het terrein, zoo noodig, min of meer onbruikbaar kunnen

---

(1) Juist door die lage ligging van het noordelijke gedeelte des polders behoeven wij ook voor geene aftapping bevreesd te zijn. Die zou toch, als te voren het 0.45 el wijde sluisje ten N. van Zevenbergen gedigt was, alleen door doorgraving van dijken op het Zevenbergsche kanaal of op de Mark kunnen plaats hebben; waardoor de vijand zelf water op die polders zou brengen, zooals wij bij het bespreken der Dintelsluizen zullen zien.

maken door water uit het Zevenbergsche kanaal in te laten, dan is zulks in ons voordeel.

De Losekaatspolder. Deze polder, groot 86 bunders, met een zomerpeil van 0.10 el ÷ A.P, sueert door eene sluis, wijd 0.91 el, op het Zevenbergsche kanaal. Zij verkeert in hetzelfde geval als de voorgaande polder, wat het hooge inundatiepeil betreft, maar behoeft slechts geïnundeerd te worden, wanneer de vijand er gebruik van zou kunnen maken voor den geregelden aanval op het hierna te noemen verdedigingswerk N°.8. Uit het volgende zal genoegzaam blijken, dat dit niet zoo spoedig te wachten is. Terwijl deze polder ons kan dienen tot legerplaats van troepen; kunnen wij uit den niet-geïnundeerden polder *de Keensche gorzen enz.* met kleine afdeelingen tegen een vijand ageren, die ten westen van Klundert een aanval zou doen op den toegang tot den Tonnekreekdijk.

4. Te versterken punten

Uit de vermelde inundatiën enz. blijkt genoegzaam, welke punten in ons bezit moeten blijven om den vijand te beletten achter die onderwaterzettingen door te dringen. Zij zijn:

1. de suatiesluis van den Grooten Zonzeelschen polder bij de Hooge Zwaluwe en de meer naar achteren gelegen sluizen, waardoor de inundatie in dezen polder gesteld wordt;
  2. de accessen tot den Blommendaalschen dijk, gevormd door den oostelijken dijk van Zevenbergen en de nabijgelegen aardebaan van den spoorweg Breda—Moerdijk;
  3. de aardebaan van den spoorweg Rozendaal—Moerdijk;
  4. de genoemde afdamming in het Zevenbergsche kanaal met de nabijgelegen twee suatiesluizen van den Bruiniugspolder ten oosten, en van de gecombineerde polders ten westen van dit kanaal;
  5. ten westen van dit kanaal het door den polder de Keensche gorzen, ten o. van de Klundert, gevormde accès;
  6. nog ten w. van dit kanaal de oostelijke dijk van den polder Nieuwendijk met de daarop uitlopende dijken.
- a. Het bezit der onder 1 vermelde sluizen is daarom van zooveel belang, omdat de vijand anders in de gelegenheid zou zijn, de in den Zonzeelschen polder gestelde inundatie af te tappen, waardoor de verdediging van den Blommendaalschen dijk en het achtergelegen terrein veel moeilijker zou zijn. De verdediging dier sluizen is echter gemakkelijk. Door dat de Zonzeelsche polder en Amaliapolder geïnundeerd zijn, is de kunst-

weg op den dijk, deze polders scheidende, de eenige toegang tot de sluis bij de Hooge Zwaluwe, terwijl die dijk van de Helkantsche sluis tot de Hooge Zwaluwe, ter lengte van 1400 à 1500 el, eene nagenoeg rechte rigting heeft (1). Het is dus een gemakkelijk te verdedigen accès, waarbij echter niet over het hoofd geziën moet worden de ligging van den 1500 à 2000 el verwijderden Helkantschen dijk en van het daaraanluitend hoog terrein bij de Made. Wij gelooven echter dat men in staat is zich op eene *zeer krachtige* verdediging van het genoemde accès voor te bereiden, waardoor het den vijand uiterst bezwaarlijk zou zijn tot dat dorp door te dringen. Zoo mogelijk zou men echter Helkant, Wagenberg en Stuivezand ook door veldwerken enz. bij eenen te verwachten oorlog willen versterken, om uitvallende bewegingen ook hier mogelijk te maken. Kunnen wij dan hier geen stand meer houden, zoo is onze positie te Hooge Zwaluwe slechts over den vermelden dijk te bereiken.

Maar zelfs als wij de onderstelling aannemen, dat het den vijand ten slotte gelukt is zich van de versterkingen bij Hooge Zwaluwe meester te maken, of wel die positie op het punt is van niet meer verdedigd te kunnen worden, dan zullen wij zien, dat nog geenszins den vijand de toegang tot het terrein achter onze inundatiën behoeft open te liggen. Hiertoe zou namelijk de Horenhilsche dijk vóór de Gaetsche wetering versterkt moeten worden, daar deze dijk tusschen de Hooge Zwaluwe en die versterking, ter lengte van ruim 2000 el, eene rechte rigting heeft en dus krachtig te verdedigen is. Wanneer wij immers — ons niet meer in het bezit der versterkingen bij Hooge Zwaluwe kunnende handhaven — den Nieuwen Zwaluwschen polder door middel zijner suatiesluis bij den molenboezem (Tafel III, N°. 28) nu inundeerden (2), dan was deze dijk te midden van het regts en links geïnundeerde lage terrein, de eenige toegang tot die opgeworpen versterking; zoodat het bij eene krachtige verdediging nog lang zou duren vóór de vijand meester was van de in den Zonzeelschen polder gestelde inundatie. Wel is waar was de suatiesluis bij de Hooge Zwaluwe dan voor ons verloren gegaan; maar wanneer wij te voren, bij het verlaten der stelling te Hooge Zwaluwe, de *sluisdeuren vernield* en die sluis gedigt hadden, dan zou de vijand wel, door die 2.52 el wijde sluis te openen, bij ebbe water kunnen aftappen, maar bij het volgende vloedtij

(1) De Oost-kade (Kerkdijk) van het suatiekanaal van den Binnenpolder van Ter Heijden is van weinig beteekenis. De in den Zonzeelschen polder gelegen boezemkaden, watermolens enz. zou men moeten vernielen.

(2) Te voren had men dan het zestig duim wijde sluisje in den Z.-O. hoek van dezen polder gelegen, moeten digten (Tafel III, N°. 28). Het lage terrein in dezen polder maakt dat wij voor geene aftapping bevreesd behoeven te zijn.

zou het water er ook weër door binnenstroomen. Inundeerde men nu ook Nieuwland, zoo zou men buitendien door de twee in den Groenedijk gelegen sluizen water in den polder kunnen brengen: er zou dan zoo veel water bij elk vloedtij binnenstroomen, dat het bij ebbe door de sluis bij Hooge Zwaluwe niet spoedig genoeg zou kunnen wegvloeijen, om dien polder voor troepen-bewegingen een korten tijd geschikt te doen zijn (1).

Wij zijn dus in staat de inundatie in den Zonzeelschen polder zeer krachtig te verdedigen.

b. Behalve de onder 2 vermelde accessen tot den Blommendaalschen dijk, moet hier nog de duikersluis verdedigd worden, die het voor de inundatie van den Zevenbergschen polder vereischte water uit den geïnundeerden polder Groot Zonzeel moet aanvoeren. De verdediging van den spoorweg en van dezen dijk zal gemakkelijk vallen door de rechte rigtingen (de laatste ter lengte van nagenoeg 2000 el) bij hunne aansluiting met den Blommendaalschen dijk, terwijl een verdedigingswerk bij den Zevenbergschen Hoek hiertoe zou vereischt worden. De 2000 el en meer daarvan verwijderde zuidelijke dijk of kade van den polder van Zevenbergen ligt 1.50 el ongeveer boven het omliggende terrein en is dus in oorlogstijd door afgraving onschadelijk te maken.

c. De onder 3 en 4 en 5 vermelde punten zullen wij tegelijkertijd nagaan.

Behalve de onder 3 genoemde aardebaan van den spoorweg Rozendaal-Moerdijk, moet aldaar nog de duikersluis verdedigd worden, die uit den Bruiningspolder het door het Zevenbergsche kanaal aangevoerde vloedwater in den polder van Zevenbergen zal brengen, alsmede de sluis waardoor de Koekkoekpolder in den Bruiningspolder uitwatert (pag. 260).

Tegelijkertijd met de onder 4 vermelde afdamming en sluizen moeten daar nog verdedigd worden de kanaaldijken, hebbende van af Zevenbergen, ter lengte van ruim 1250 el, eene rechte rigting. Buitendien sluit hier aan het kanaal de noordelijke dijk van den boezem der vier meergenoemde gecombineerde polders (2), die dus ook verdedigd moet worden, alsmede de dijken van den Slikpolder en de onder 5 vermelde Keensche gorzen.

Voor zooverre wij dit kunnen nagaan, meenen wij, dat het versterken der drie navolgende punten hiertoe noodzakelijk is. Vooreerst, het kruispunt van den spoorweg Rozendaal—Moerdijk met den zuidelijken dijk van

(1) Nu is vooral het groote belang duidelijk, dat er voor ons in gelegen is over den Groenedijk eene behoorlijke gemeenschap te kunnen onderhouden tusschen de Blommendaalsche en Horenhilsche dijken. Eene ophooging van dien weg komt ons dan ook raadzamer voor, dan hem van kaden te voorzien.

(2) De zuidelijke kade van dien boezem is van geene beteekenis.

den Bruiningspolder, ten tweede de beide kanaaldijken even ten zuiden van de afdamming, ten derde den n.-o.-hoek van den Slikpolder.

Door de *eerstgenoemde* versterking zou men moeten verdedigen: de binnenglooijing van den o.-Kanaaldijk, de n.- en o.-dijken van den Kockkoekpolder, de aardebaan van den spoorweg, den z.-dijk van den Bruiningspolder en den z.-w.-dijk van den Schenkeldijkschen polder met het hiervoor gelegen terrein.

De *tweede genoemde* versterking zou dienen tot verdediging van de beide kanaaldijken, gorzen, afdamming en achtergelegen sluizen, alsmede van den noordelijken dijk van den boezem der vier gecombineerde polders en van de zuidelijke glooijing van den zuid. Slikpolderdijk. De weinig boven het maaiveld verheven zuid. kade van den boezem der vier gecombineerde polders, zou die glooijing van den zuid. Slikpolderdijk niet aan het vuur uit deze versterking onttrekken.

Uit de *derde genoemde* versterking zouden de dijken van den Slikpolder met hunne glooijingen bestreken moeten worden (met uitzondering van de zuid. glooijing van den zuid. dijk), alsmede de naderingen op de Keensche gorzen. Daar het voor deze versterking van veel belang is, dat de vijand geen gebruik kan maken voor den geregelden aanval van het tusschen de Slikpolderdijken gelegen terrein, wenschen wij dit terrein te inunderen (1).

d. Om een vijand het onder 6 vermelde accèss te ontnemen, zou men het vereenigingspunt van de oostelijke dijken van den polder Nieuwendijk en van het Landeke van Hoogstraten moeten versterken. In verband met de genoemde versterking in den n.-o.-hoek van den Slikpolder, zouden de dijken van den polder het Landeke van Hoogstraten dan behoorlijk verdedigd kunnen worden; terwijl, ondersteund door die versterkingen, aan onze krijgsmagt de gelegenheid hier werd verschaft offensief te handelen. In oorlogstijd aan te leggen batterijen zouden hier die verdediging nog krachtiger kunnen maken; maar dit zijn zaken die nader op het terrein onderzocht moeten worden.

---

(1) Het wordt gevormd door den *Kleinen Noord- en Slikpolder* (zomerpeil 0.75 el ÷ A. P.) en door den *Loekerspolder, Ketel en Platen* (zomerpeil 0.92 el ÷ A. P.), die alle in ééne bedijking begrepen zijn, bij Klundert op de Aalskreek-uitwateren en verder op het Hollandsch Diep. Hunne gezamenlijke grootte bedraagt ongeveer 310 bunders. Door het onderwaterzetten der gecomb. polders onder Klundert, zullen de bovengenoemde polders spoedig dras staan. Om ons de inundatie in deze polders echter meer te verzekeren, zou men in den n.-o.-hoek van den Slikpolder eene duikersluis moeten maken en eene verbinding daarstellen tusschen die sluis en de Keen. Door de suatiesluis der Keensche gorzen, die meer capaciteit zou moeten hebben (zie pag. 268), of wel door eene daar dan te maken coupure in de kade van het kanaal, zou bij elk vloedtij genoeg water uit het opgezette Zevenbergsche kanaal kunnen binnengelaten worden, om die laaggelegen landen voor troepen ontoegankelijk te houden.

e. Er blijft ons nu nog ter beschouwing over, hoe men den vijand den toegang tot de Schenkeldijksche en Geldersche polders onmogelijk zal maken. De reeds genoemde versterkingen bij den Zevenbergschen hoek en bij het kruispunt van den spoorweg Rozendaal—Moerdijk met den zuid. dijk van den Bruiningspolder zijn te ver van elkaar verwijderd, om hierin te voorzien. Hiertoe wenschen wij *vooreerst* het punt te versterken, waar de westelijke en zuidelijke dijken van den Schenkeldijkschen polder aan elkaar sluiten. Dat werk zou dan op ongeveer 1500 el afstands van de versterking bij den spoorweg Rozendaal—Moerdijk gelegen zijn, zoodat die twee elkander krachtig kunnen ondersteunen. In den polder van Zevenbergen, op ongeveer 2000 el afstands van de versterking in den z.-w.-hoek van den Schenkeldijkschen polder en van die bij den Zevenbergschen hoek, zou, vooruitgeschoven, insgelijks een stormvrij werk geplaatst moeten worden (1).

Heeft nu de vijand zijn overtocht over de Mark bewerkstelligd, dan moet hij — wanneer hij zijnen aanval niet op smalle accessen wil verrigten — die forten vermeesteren, met het oogmerk om ons uit deze stelling te verdrijven.

Het bemagtigen van die forten zal hem echter om de volgende redenen uiterst bezwaarlijk vallen:

1. omdat de geregelde aanval, om zoo te zeggen, onuitvoerbaar is: *daar hij blootgesteld is aan krachtige uitvallen van onze geheele hier aanwezige troepenmagt, onder de bescherming dier versterkingen;*
2. omdat, wanneer hij — wat bijna ondenkbaar is — batterijen b. v. in den polder zou aanleggen, die onze forten te veel hinderen, wij ten allen tijde in staat zijn, die batterijen en 's vijands gemeenschapswegen onderwater te zetten (2).

Even groote bezwaren wachten den vijand, wanneer hij ten westen van het kanaal onze stelling wil aanvallen, ingeval de positie te Willemstad op de aangegeven wijze in een behoorlijken toestand is gebragt; terwijl hij, wegens de goede gelegenheid om uit onze stelling ten oosten van het kanaal offensief te ageren, ons daar *niet* ongemoeid kan laten.

Door de zekerheid der gestelde inundatiën mag men gerust zeggen,

(1) De zuid. dijk van den polder het Oude land van Zevenbergen is geen groote dijk. Hij verheft zich $1\frac{1}{2}$ à 2 el boven het maaiveld en men zou hem bij een te verwachten oorlog, voor zoverre zulks vereischt werd, moeten afgraven.

(2) Bij een te vermoeden oorlog zouden o. a. op de dijken tusschen en achter de genoemde versterkingen nog batterijen moeten aangelegd worden. Insgelijks zou men voor behoorlijke gemeenschapswegen moeten zorgen: zulks zou men nader op het terrein moeten bepalen. Evenzoo zou het zeer goed kunnen gebeuren, dat uit een nader terreinonderzoek bleek, dat enkele der voorgestelde verdedigingswerken eene andere plaatsing moesten hebben. Tot de hoofdzaak, dat eene zeer krachtige verdediging dezer stelling mogelijk is, doet zulks niets af.

dat er bij eene goede verdediging *zeer veel tijd* verlopen zal, vóór de vijand zich van één der hier vermelde steunpunten onzer stelling heeft meester gemaakt. Terwijl de verdedigers steeds in onmiddellijke gemeenschap met de achtergelegen troepen blijven, zijn er voor den aanvaller slechts enkele smalle toegangen tot die verdedigingswerken: de verdediging is dan zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt. Of wel, wij zijn in staat gesteld krachtig offensief te werk te gaan, ondersteund door hier aangelegde versterkingen: de aanval is dan voor den vijand, die daarbij nog door te stellen inundatiën bedreigd wordt, uiterst moeilijk.

Wanneer wij ons dus in vreedstijd voor de verdediging alhier hebben voorbereid, zal met de noodige wilskracht, die verdediging bij eenen eventuelen oorlog hier overal krachtig kunnen zijn. Wij zullen hier voor 't minst een even grooten weêrstand aan den aanval te land kunnen bieden, als onze kustbatterijen enz. aan 's vijands vloot kunnen tegenoverstellen. En als men daarbij in overweging neemt, dat het in 't begin van den oorlog is en wij tegen beproefde soldaten zullen moeten strijden, gelooven wij dat ieder zal moeten toestemmen, dat deze wijze van oorlogvoeren ons beter gelukken zal dan het verdedigen van uitgestrekte aaneengeschakelde liniën, door twijfelachtige inundatiën gesteund, zooals bij de onder II B en C vermelde stellingen zou moeten geschieden.

Wij behoeven alhier, wanneer ieder zijn pligt betracht, geen tegenspoeden te lijden: en zulks is veel waard, zoo wij weêr gedwongen mogten worden voor onze onafhankelijkheid te strijden tegen een vijand, die met een overmagt van troepen ons zal aanvallen.

3. *Reduit dezer stelling.*

Wanneer wij ons de vraag ter beantwoording stellen, of het voldoende is, ons hier, als het ware, in de vermelde buiten-enceinte der stelling te verdedigen, dan moet volgens ons gevoelen om de volgende reden daarop een ontkennend antwoord gegeven worden.

Herinneren wij ons de vereischten, waaraan de stelling alhier moet voldoen, dan vinden wij, dat daaronder eene eerste plaats inneemt: *de gelegenheid tot legering van het grootste gedeelte der troepen met bijbehorend materieel, voor eene krachtige verdediging der stelling benoodigd.* Hieruit volgt dus onmiddellijk, dat men aan die troepen enz. de mogelijkheid moet verschaffen deze stelling met de geringst mogelijke verliezen te verlaten, wanneer zij niet meer voor eene verdediging vatbaar is. Dit nu is onmogelijk, wanneer wij ons geene reduitstelling alhier denken, die

ens in die oogenblikken in staat stelt *in het bezit te blijven van eene haven* en tevens *nog de gemeenschap te onderhouden met het gedeelte der stelling ten westen van het Zevenbergsche kanaal.*

Die haven vinden wij bij den Moerdijk, terwijl de gemeenschap met het gedeelte der stelling ten w. van het kanaal, bij Roode Vaart onderhouden moet worden. Eenigzins wordt dus hierdoor de keuze bepaald der plaats, waar wij dit reduit der stelling ons kunnen denken. Maar wanneer men op de kaart nagaat, hoe dit terrein hier door dijken in allerlei rigtingen doorsneden wordt, en daarbij op de verschillende wijzen van suatie let der polders in den n.-w.-hoek van dit gedeelte der stelling, dan blijkt het reeds dadelijk, hoe moeilijk het is hierin eene eenigzins goede keuze te doen. Wij willen echter hieromtrent ons gevoelens kenbaar maken, zonder daarom te meenen dat welligt geene betere keuze mogelijk is.

Wij meenen dat tot deze reduitstelling kunnen dienen: *de polders Lokkersgors en Mr. Klaasland en het gedeelte van den Klaverpolder, ten westen der aardebaan van den spoorweg Breda—Moerdijk.*

Inundatiën. De onderwaterzettingen, die aan deze reduitstelling de vereischte sterkte moeten geven, worden verkregen door het inunderen van het overige gedeelte van den Klaverpolder, van den Ketelpolder met de Korte Blokken, van den Nieuwen Moerdijk en Blokpolder en van den Arenbergschen polder.

Gaat men in Tafel III die polders na, dan zal men zich van de mogelijkheid dier inundatiën kunnen overtuigen (1).

Wanneer wij aannemen, dat deze reduitstelling met het ten w. van het kanaal gelegen gedeelte in verbinding moet blijven, dan wordt daar-

(1) Zoo noodig, moeten de kaden van de Korte- en Langewegsche Vliet opgehoogd worden, om te zorgen, dat het voor deze inundatiën binnengelaten vloedwater de polders Lokkersgors en Klaasland niet inunderde. Wij willen alleen opmerken, dat de Blokpolder, alhoewel tegenwoordig op den Nassaupolder uitwaterende, met den polder de Nieuwe Moerdijk uit de Korte- en Langewegsche Vliet geïnundeerd kan worden, daar deze polders door geen dijk of kade gescheiden zijn. Dit is des te verkieslijker, omdat door de 1,33 el wijde suatiesluis van den Nassaupolder reeds deze polder en nu ook gedeeltelijk de Arenbergsche polder geïnundeerd moet worden. Blijkt het, dat de Blokpolder en Mr. Klaasland niet door eene kade gescheiden zijn, hoog genoeg om de in den Blokpolder gestelde inundatie uit Mr. Klaasland te houden, dan zou men in oorlogstijd hierin moeten voorzien, wat wel geen bezwaar zal opleveren.

De reeds geïnundeerde Nassaupolder zou welligt aan aftapping op het Zevenbergsche kanaal bloot staan, als de vijand meester was van de op de schets onder 6 en 7 aangeduide verdedigingswerken der buiten-enceinte. Wij moeten hierbij echter letten, vooreerst op het nog niet bevestigde werk N°. 8, dat ook een steunpunt der reduitstelling uitmaakt, en vervolgens op de lage ligging van den Nassaupolder, en de hooggelegen gorzen in het kanaal.

Nemen wij dan ook in aanmerking, *dat wij niet zulk eenen langen tijd in deze reduitstelling tegenstand behoeven te bieden*, dan zien wij dat wij voor aftapping der genoemde inundatiën niet bevreesd behoeven te zijn.

door van zelf ondersteld, dat wij minstens nog meester zijn van de inundatiën in de vier gecomb. polders om de Klundert en in het Landeke van Hoogstraten. Die inundatiën zijn hiervoren reeds vermeld.

Te versterken punten. Die onderwaterzettingen zouden door de navolgende versterkingen gesteund móeten worden, waarbij men — wat hare plaatsing betreft — nog in acht moet nemen:

1. dat zij op een behoorlijken afstand van den Moerdijk en van de Roode Vaart verwijderd zijn;
2. dat zij zoo min mogelijk door vóórliggende dijken benadeeld moeten worden.

Hierop acht gevende, zou men de navolgende punten in oorlogstijd moeten versterken.

a. De n.-o.-hoek van den Ketelpolder, ter verdediging van Oostgors, Schuddebeurs en van den Buitendijk dezer polders, alsmede van het accès door den o.-dijk van den Ketelpolder gevormd. Eene batterij op genoemden Buitendijk even boven de Noodhaven aangelegd, zou, in verband met onze scheepsmagt en de vermelde versterking, de verdediging van dien dijk zoo krachtig mogelijk maken.

b. Het punt, waar de n.-w.-dijk of kade van den polder de Nieuwe Moerdijk aan den straatweg Breda-Moerdijk sluit. Hierdoor zou den vijand de toegang ontnomen worden over dien straatweg en over de aardebaan van den spoorweg Breda—Moerdijk. De verdediging van dezen spoorweg kan nog ondersteund worden door de versterking in den n.-o.-hoek van den Ketelpolder en door batterijen, aan te leggen op de noordelijke kade (1) van dezen polder. Deze versterking zal moeilijk verder vooruitgeschoven kunnen worden wegens de rigting van den noordelijken dijk van den Bredaschen polder. Van dien dijk is zij nu ongeveer 1500 el verwijderd.

c. Het punt, waar de noordelijke en westelijke dijken van den Arenbergschen polder zich vereenigen, welke dijken door coupures onbruikbaar gemaakt moeten zijn. Uit deze versterking zou men de aardebaan van den spoorweg Rozendaal—Moerdijk kunnen verdedigen, wanneer die zich boven de inundatie daar verheft, alsmede de inundatie in den Arenbergschen polder, terwijl men nog vuur op den straatweg Breda—Moerdijk kan brengen.

---

(1) Deze kade is niet hoog. Zij ligt ongeveer ééne el lager dan de aardebaan van den spoorweg, die te dier hoogte op 1.35 el + A. P. ligt en die hoogte in de overige polderlanden tot dicht bij de Mark blijft behouden. De weg, die den Ketelpolder van de Korte Blokken scheidt, ligt op 0.68 el + A. P. Het terrein in den Ketelpolder is gem. op 0.40 el ÷ A. P. De z.-kade van de Korte Blokken ligt op 0.09 el + A. P. De n.-dijk van den Bredaschen polder ligt op 3.02 el + A. P. (*Lengteprofl der staatspoorwegen. Lijn E, sectie II. Moerdijk—Breda.*)

Deze drie versterkingen zouden dan, naar onze zienswijze, in verband met de reeds vermelde (zie pag. 272) versterking, aangelegd in vredestand op het vereenigingspunt van den o.-dijk van den polder Nieuwendijk met den o.-dijk van het Landeke van Hoogstraten, onze reduitstelling eene voldoende sterkte geven. Het laatstgenoemde werk en de onder c vermelde versterking zijn genoegzaam vooruitgeschoven om de gemeenschap te Roode Vaart met het ten westen van het Zevenbergsche kanaal gelegen gedeelte onzer stelling te kunnen behouden; waarbij nog in het oog moet gehouden worden, dat voor den terugtogt der troepen enz. ten westen van het kanaal de haven bij de Noordschans ook dienstig kan zijn (1). Tusschen deze twee versterkingen zouden op de beide leidijken van het kanaal en op het punt, waar de aardebaan van den spoorweg Rozendaal-Moerdijk de zuidelijke kade van Lokkersgors kruist, nog batterijen aangelegd kunnen worden, om de verdediging hier des te krachtiger te maken.

De vermelde versterkingen (2) door ons noodig geoordeeld voor deze reduitstelling, zouden eerst bij een te verwachten oorlog, ja zelfs gedeeltelijk gedurende den aanval op de meergenoemde buiten-enceinte alhier aangelegd moeten worden. Hiervan is echter uitgezonderd de op pag. 272 genoemde versterking op den o.-dijk van den polder Nieuwendijk, omdat die daar — in verband met de versterking in den n.o.-hoek van den Slikpolder — een onmiddellijk accès tot den zuidelijken dijk van het Hollandsch Diep verdedigt en reeds dadelijk aan vijandelijke aanvallen blootgesteld zijnde, daarom ook in de buiten-enceinte is opgenomen.

Het voorname nut der versterkingen, voor de reduitstelling vereischt, ligt daarin, dat zij onze troepen in staat stellen met het geringst mogelijke verlies uit deze stelling naar Holland terug te trekken. De *kracht* der verdediging van dit gedeelte der stelling moet *niet* in het reduit, maar in de buiten-enceinte gezocht worden; terwijl wij hebben aangetoond, met hoeveel voordeel wij ons daar kunnen verdedigen en hoe lang wij dat kunnen volhouden, vóór wij gedwongen worden in de reduitstelling terug te trekken. De aard van het terrein maakt hier de rol van *verdediger* oneindig gemakkelijker dan die van *aanvaller*. Reeds de versterkingen der buiten-enceinte zijn in den gunstigsten toestand, waarin zulke werken kunnen zijn (zie pag. 273 en 274). Daarom zullen wij den vijand hier lang, zeer lang kunnen ophouden en gedurende dien tijd in staat zijn tusschen de reduitstelling en

(1) De grindweg in den Losekaatspolder zal bij den aanval op de reduitstelling alhier, niet meer voor de gemeenschap gebruikt kunnen worden; deze zou dan over den Noorddijk of over de Buitengorzen onderhouden moeten worden.

(2) Het behoeft wel niet vermeld te worden, dat wij ook hier geenszins meenen, dat een nader terrein-onderzoek in de plaatsing dier versterkingen, geene wijziging zou kunnen brengen.

deze buiten-enceinte de daarvoor geschikte dijken nog eveneens ter verdediging in te rigten, alsmede de voor de reduitstelling vereischte werken op te werpen. Alleen dienen in vreedestijd de middelen in gereedheid gebragt te zijn, waardoor wij aan die reduitstelling op het vereischte oogenblik de benoodigde inundatiën kunnen geveén.

Omtrent de inundatiën, voor de geheele stelling vereischt, moeten wij nog een paar woorden zeggen. Wij zullen ze namelijk beschouwen met het oog op de sterkte, die zij zelfs bij vorst aan de stelling kunnen geven, en daarbij eene vergelijking maken met de in dienzelfden toestand verkeerende inundatiën, vereischt voor de onder II genoemde stellingen.

6. *De onderwaterzettingen der vermelde stellingen bij vorst.*
Vergelijking dier stellingen.

Eene goed, tot een behoorlijk peil gestelde inundatie maakt den toegang tot het achter haar gelegen terreingedeelte moeilijk, ja voor troepenafdeelingen van eenige beteekenis, zelfs onmogelijk. Goed gestelde inundatiën kunnen dan ook aan eene stelling eene groote sterkte geven.

Zijn echter de onderwaterzettingen bevroren geraakt, dan verliest de stelling de kracht die zij daaraan ontleende; daar dan zelfs voor belangrijke troepenafdeelingen de toegang tot het achtergelegen terrein openstaat. Hiervan vinden wij nog een voorbeeld in de (onder II, A) vermelde vermeerstering van de liniën van de Mark en van Waspik, door de Franschen in 1794.

Wil men dus ook bij vorst het nut van deze onderwaterzettingen behouden, dan moet men zorgen, dat de ijsvlakte onbruikbaar voor troepenbewegingen blijft.

Het eenvoudigste middel daartoe is, om, nadat de ijskorst zich gevormd heeft en eenige dikte begint te verkrijgen, het water *des noods geheel* onder het ijs te laten wegloopen. Hierdoor mist dit zijn steun, zakt en breekt, en in verband met den nog drasachtigen grond, leveren die brokken ijs in de eerste uren een zeer groot beletsel voor troepenbewegingen op. Laat men nu na eenige uren weér water op dit met ijs bedekte terrein, dan is er weér eene inundatie, en zoo kan men eene onderwaterzetting zelfs bij vorst haar verdedigend vermogen laten behouden.

Hiertoe wordt echter de mogelijkheid vereischt, om binnen weinige uren, nadat men het afgelaten heeft, weér water op het dan met ijs bedekte land te kunnen brengen.

Wanneer wij ons nu bij de onder II vermelde stellingen, de tusschen het

Zevenbergsche kanaal en Breda om de Mark gestelde inundatiën herinneren, dan zien wij, dat in dat gedeelte de onderwaterzettingen een peil van 1.15 el + A.P. vereischen. Opent men nu bij vorst de suatie-sluizen dier polders, dan kan men door het Zevenbergsche kanaal de Markt *welligt* zoo veel laten afloopen, als noodig is om het water op die polderlanden kwijt te raken. Maar waar moet men de bron van het water zoeken, om na weinige uren die onderwaterzettingen weër te kunnen stellen? Wij hebben bij het behandelen der onder II vermelde stellingen reeds aangetoond, dat men den voor het stellen dier inundatiën benoedigden tijd niet bij *uren*, maar bij *weken* moet tellen.

Het vereischte, dat die stellingen ook bij vorst door de inundatiën hare sterkte kunnen blijven behouden, bezitten zij dus op geene voldoende wijze.

Gaan wij nu de onderwaterzettingen na, voorgesteld bij de onder III vermelde stelling, dan weten wij, dat de in het Volkerak en Hollandsch Diep oploopende vloed de bron voor alle onderwaterzettingen is, zoowel ten westen als ten oosten van het Zevenbergsche kanaal. Let men nu op de hoogte die de vloed hier bereikt, met betrekking tot de voor de behoorlijke inundatiën vereischte peilen, dan ziet men, dat — *de sluizen en toevoerkanaalen in voldoende staat zijnde* — elk vloedtij ons de gelegenheid kan geven die inundatiën weër te stellen.

Deze stelling kan dus ook bij vorst het verdedigbaar vermogen blijven behouden, dat haar door de vereischte onderwaterzettingen gegeven moet worden.

Wel is waar zal onze waakzaamheid dan verdubbeld moeten worden, en zal men steeds krachtige voorzorgen moeten nemen om de deuren van sluizen, duikers enz. beweegbaar te houden; maar de onderwaterzettingen der onder III vermelde stelling stellen ons ten minste in staat het verdedigbaar vermogen dier positie bij vorst te bewaren; de inundatiën der onder II vermelde stellingen doen zulks niet.

Vergelijken wij nu de wijze waarop hier voorgesteld wordt dit terreingedeelte te verdedigen met de vroeger vermelde stellingen, die tot hetzelfde doel bezet werden, dan vinden wij hier de volgende voordeelen met het oog op de nadeelen die aan de voorgaande stellingen kleefden (zie pag. 212 tot 216).

1°. Het zal hier steeds mogelijk zijn binnen den vereischen tijd de voor deze stelling benoedigde onderwaterzettingen te verkrijgen; waardoor wij op hare waarde, als belangrijk steunpunt onzer landsdefensie, ten allen tijde zullen kunnen rekenen.

2°. Wanneer de vereischte punten versterkt zijn, zal het ons mogelijk

zijn door het bezetten van deze stelling aan een overmagtigen vijand eenen krachtigen, langdurigen weêrstand te bieden. *Vooreerst*, door dat op de smalle toegangen tot die punten de vijand van zijne meerdere getalsterkte geen groot voordeel zal hebben; *vervolgens*, doordat wij in staat zijn den geregelden aanval op de verschansingen, die den hoofdtoegang verdedigen, door krachtige uitvallen van onze hier aanwezige troepen bijna onmogelijk te maken; terwijl de vijand bij dien aanval buitendien door inundatiën bedreigd wordt.

3°. Onze terugtogt naar Holland is door den aard der stelling zoo goed mogelijk verzekerd.

4°. Bij eene behoorlijke waakzaamheid blijft deze stelling ook gedurende den winter hare sterkte behouden.

Het groote nut dat wij hier van de spoorwegen — vooral door hun materieel — voor de verdediging kunnen trekken, zal iedereen in het oog vallen.

Zal die stelling echter aan haar doel beantwoorden, dan moet hare verdediging gepaard kunnen gaan — zoo dat noodig is — met eene krachtige verdediging der vaarwaters in het Volkerak en Hollandsch Diep, zoodat onze scheepsmagt, in verband met van *goede* vuurmonden voorziene kustbatterijen, het forceren dier vaarwaters bijna onmogelijk maakt.

7. Dinteloord. Marklinie. Slot.

Dinteloord. Wij hebben gezien dat aftapping der hier vereischte inundatiën alleen op Mark en Dintel zou kunnen geschieden; maar dat de hoogte der polderlanden, onmiddellijk langs de noordelijke Mark- en Dinteldijken gelegen, oorzaak is, dat wij die of niet te wachten hebben, of dat zij ten minste van weinig beteekenis zal zijn. Hiervan was echter uitgezonderd de inundatie van den Sabina Henrika polder — voor de stelling te Willemstad vereischt — waarover wij op pag. 256 reeds gesproken hebben.

Waren echter de Dintelsluizen in ons bezit, dan was die aftapping onmogelijk, zoo de rivier slechts hoog genoeg is opgezet. Maar om ons het bezit dier sluizen te verzekeren, zouden wij daar stormvrije werken moeten aanleggen, welke ten gevolge van de ligging der nabijzijnde dijken zeer zamengesteld zouden worden. Buitendien zouden die werken tegen een aanval der vijandelijke scheepsmagt beveiligd moeten wezen en met dit alles zou eene *aanzienlijke som gelds* gemoeid zijn. Daar wij nu — met inachtneming van het volgende — naar ons gevoelen, nergens aftapping te vreezen hebben der inundatiën voor de onder III vermelde stelling vereischt, zoo zijn die versterkingen voor het bezit der Dintelsluizen benoo-

digd, met het oog op deze stelling, ons niet zoo onmiddellijk noodzakelijk voorgekomen (1).

Bij een aanval op deze stelling zouden wij namelijk voorstellen de sluisdeuren aldaar uit te nemen en het des noods den vijand *onmogelijk* te maken nieuwe deuren daarin aan te brengen. Hierdoor zou het vloedwater vrij in de Mark stroomen en de vijand zou de middelen missen om die rivier op een laag peil te houden, wat voor de aftapping vereischt wordt. Daarbij zou hij dan niet door coupures in de Markdijken die aftapping kunnen bewerkstelligen, omdat, zoo al bij ebbe door die coupures water verloren ging, het in de Mark oplopende vloedwater ook weêr daardoor in die polders zou stroomen. Neemt men dus — waar zulks vereischt wordt — de deuren of schuiven der suatiesluizen weg, vóór wij die sluizen met aarde enz. digten, dan zal aftapping der in die polders gestelde inundatie onmogelijk, of ten minste, ten gevolge van het zoozeer met slooten doorsneden terrein, voor ons geenen nadeeligen invloed hebben (2).

Marklinie. Daar — zooals is aangetoond — de inundatiën der Marklinie niet spoedig genoeg gesteld kunnen worden, hebben wij de onder III aangeduide stelling voorgesteld. In acht nemende eenige verbeteringen voor den wateraanvoer — het graven of verbreedden van toevoerkanalen en het maken of verwijden van sluizen — kunnen de vereischte inundatiën hier oogenblikkelijk gesteld worden. Zulks is voor eene stelling als deze, *een eerste vereischte*.

Dit neemt echter in het geheel niet weg, dat wij — zoo zulks mogelijk is en ons van nut kan zijn — den vijand des noods door inundatiën op den linker Markoever, den toegang tot onze stelling moeilijk moeten maken. Volgens onze zienswijze moeten echter geene *permanente* werken die *wellicht mogelijke* inundatiën beschermen; wij kunnen ons krachtiger ten noorden van de Mark verdedigen.

Slot. Zonder dat er ontwerpen worden opgemaakt van hetgeen in vreedestijd verrigt moet worden om ons bij eenen eventuelen oorlog de verdediging dier stelling mogelijk te maken, kunnen natuurlijk niet met *eenige juistheid* de gelden worden opgegeven, voor een en ander vereischt.

(1) Het op pag. 256 aangewezen middel, om in de inundatie van den Sabina-Henrika-polder te voorzien door het vloedwater uit de Oude Heiningsche haven binnen te laten, komt ons echter *zeer raadzaam* voor.

(2) Deze sluizen zijn: de suatiesluis van den Sabina-Henrika-polder, de sassluis waardoor de Keen met de Dintel gemeenschap heeft en de vroegere suatiesluis van den Bloemendaalschen polder, even als de voorgaande sluizen in den Markdijk gelegen. Verder nog de suatiesluizen van den polder van Zevenbergen en de suatiesluis van den Koekkoekpolder in den o. kanaaldijk, een klein sluisje ten n. van Zevenbergen in den w. kanaaldijk gelegen, wijd 0,45 el, alsmede de kanaalsluizen te Lamgatsveer.

Gaan wij echter na, wat gedaan zou moeten worden, en laten wij daarbij buiten rekening, wat onmiddellijk voor de positie te Willemstad vereischt wordt, daar dit onafhankelijk van deze stelling is, dan vinden wij de navolgende te verrigten werkzaamheden.

a. Het maken van eene duikersluis in den o.-dijk van den Zevenbergschen polder bij den Zevenbergschen Hoek, om uit Zonzeel water in den Zevenbergschen polder te brengen (zie pag. 267).

b. Het maken van eene duikersluis in den zuid. dijk van den Bruiningspolder, om water uit dezen geïnunderden polder in den Zevenbergschen polder te brengen (zie pag. 267).

c. Het maken van eene duikersluis in den n.-o.-hoek van den Slikpolder met toevoerkanaal naar de Keen aldaar (zie noot pag. 272).

d. Het graven van eene breede bermsloot van af de Blaauwe sluis tot de onder *a* genoemde sluis, in den polder van Zevenbergen, verlengd tot voorbij de aardebaan van den spoorweg Breda—Moerdijk (zie pag. 267, 2° noot).

e. Het graven van eene breede bermsloot in den Bruiningspolder van af zijne suatiesluis tot de onder *b* genoemde sluis (zie pag. 267, 2° noot).

f. Het, zoo noodig, verbreed en gedeeltelijk hooger omkaden van de 's Heerenhuisvliet en van de Gaetsche wetering (zie pag. 264, 2° noot).

g. Het ophoogen van den weg genaamd de Groene dijk (zie pag. 263 en pag. 271, 1° noot).

h. Het versterken der navolgende 8 punten:

1. De dijk, die den Zonzeelschen polder van den Amaliapolder scheidt.

2. Het vereenigingspunt van den spoorweg Breda—Moerdijk en van den o.-dijk van den polder van Zevenbergen met den Blommen-daalschen zeedijk.

3. De z.-w.-hoek van den Groot Schenkeldijkschen polder.

4. Een werk in den polder van Zevenbergen, tusschen de onder 2 en 3 vermelde versterkingen.

5. Het kruispunt van den spoorweg Rozendaal—Moerdijk met den zuid. dijk van den Bruiningspolder.

6. De leidijken van het Zevenbergsche kanaal bij de vermelde afdamming.

7. De n.-o.-hoek van den Slikpolder.

8. Het vereenigingspunt van de o.-dijken van de polders het Landeke van Hoogstraten en Nieuwen dijk.

i. (Reduitstelling). Zoo noodig het omkaden, of ophoogen der kaden van de Korte- en Langewegeche vliet in de polders Lokkersgors en Mr. Klaasland.

Voor die werkzaamheden zal natuurlijk eene belangrijke som gevorderd worden. *Maar die som moet verminderd worden met de gelden benoo-*

digd om de geconcentreerde stelling (II. B), of die onder II C vermeld, in staat van verdediging te brengen.

Hiertoe worden vereischt:

1. versterkingen aan den noord. mond van het Zevenbergsche kanaal,
2. versterkingen aan den zuid. mond van dit kanaal,
3. eene versterking, ter verdediging van het door den spoorweg Breda-Moerdijk gevormde accès bij het Nieuwe Veer,
4. het in beteren toestand brengen der linie van den Munnikhof,
5. hetzelfde met betrekking tot de linie van den Hout,
6. het maken van eene reduitstelling (1).

Dit zijn ook alle werkzaamheden, die in tijd van vrede moeten geschieden, om — aannemende dat de inundatiën gesteld zijn — ons ten minste eenigen tijd in die stellingen te kunnen verdedigen.

Daarbij moet nog in aanmerking genomen worden, dat door het kiezen der onder III vermelde stelling,

7. Breda zou ophouden eene vesting te zijn en de verkoop der militaire gronden enz. zeker voordeelen kan aanbrengeu; en dat

8. in hetzelfde geval zouden verkeerem de militaire gronden:

- a. bij Ter Heijden, zijnde de linie van den Munnikhof, de schans Spinola en die bij Ter Heijden,
- b. bij Stuivezand, zijnde de linie van den Hout,
- c. bij den noord. mond van het Zevenbergsche kanaal,
- d. bij den zuid. mond van dit kanaal,
- e. bij Standdaarbuiten, bij den mond der Leursche haven, bij het Steenbergsche sas, bij het Lindenbergsche veer, enz.

Met een *zeer aanzienlijk* bedrag zal daardoor de vereischte som verminderd worden.

Verder lette men er op, dat:

1. de gelden aan de onder II B en C vermelde stellingen besteed, of in 't geheel niet — bij onvoldoende inundatiën, of bij vorst —, of slechts voor een korten tijd ons in staat zullen stellen den vijand te beletten om den zuidelijken oever van het Hollandsch Diep te vermeesteren;
2. de gelden voor de kustverdediging bij het Hollandsch Diep besteed, geen nut zullen opleveren, als dat vaarwater voor een aanval van de landzijde niet gevrijwaard is, en

(1) Stelt men zich voor de geconc. stelling ten z. van de Dintel tot Dinteloord te verlengen (II, C), dan wordt het een vereischte te dier plaatse eene versterking aan te leggen. In dat geval zou de versterking aan den n. mond van het Zevenbergsche kanaal vervallen; maar zouden daartegen de accessen te Standdaarbuiten en te Stampersgat nog versterkt moeten worden.

3. de gelden aan de onder III vermelde stelling besteed, ons *ten allen tijde* in staat zullen stellen eenen krachtigen, langdurigen weêrstand hier te bieden.

Neemt men dan in aanmerking de groote geldelijke nadeelen, die uit het verloren gaan van den zuid. oever van dit vaarwater voor ons zullen voortvloeijen en *in geen verhouding zullen staan* tot de betrekkelijk geringe som voor het in order brengen dezer stelling vereischt, zoo zal niemand beweren, dat die uitgaven voor ons een finantieel verlies zullen zijn.

Breda, Maart 1867.

F. ERMERINS.

Aan de Redactie van De Militaire Spectator.

In het jaar 1832 had ik de eer in uw tijdschrift een opstel te plaatsen, over eenige aangenomen krijgsgebruiken, 't welk zich, onder meer andere stukken, in de adversaria bevond van wijlen den Generaal-majoor GEISWEIT VAN DER NETTEN.

De autoriteit van den schrijver, die in het groote tijdvak van wereldberoeving, van het jaar 1787 af tot 1814 toe, aan vele belangrijke krijgsverrigtingen deelnam, geeft voorzeker wel eenige waarde aan de opgegeven gedrageregels.

Zij verdienen te meer de aandacht, als afkomstig van een officier, die den degen even goed als de pen wist te voeren (1), en zijne leerschool bij het beroemde Oostenrijksche huzaren-regement VAN BLANKENSTEIJN, in de gevechten tegen de Turken (bij Tokschany e. a.) en tegen de Franschen (bij Jemmappes e. a.) aangevangen, haar onder de vaandels van NAPOLEON (bij den slag van Borodino e. a.) voortgezet heeft.

In de *Indépendance Belge*, van den 30sten Augustus en 3den September 1866, leest men dat de krijgsgevangen gekwetste Oostenrijksche officieren, welke in vrijheid waren gesteld, na de belofte te hebben afgelegd van in dezen oorlog niet meer tegen de Pruisen te dienen, deswege door hun gouvernement voor een krijgsraad zijn geroepen geworden.

De langdurige vrede heeft in ons land het getal officieren, dat den oorlog heeft bijgewoond, tot een klein getal doen inkrimpen, en zijn vele slechts als traditie overgegane regelen tegenwoordig dan ook minder algemeen bekend. Vele handelingen zijn aan geen tegenspraak getoetst, en het bovenaangehaalde feit levert hiervan een treffend bewijs.

(1) Zie *Nieuwe Spectator*. Recensie der »Geschiedenis van het Regiment Hollandsche Huzaren,» door VAN SYPESTEIN.